

УДК 321.74

ПАРТИСИПАТОРНИЙ НАПРЯМ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ПРЕДТЕЧА ДЕЛІБЕРАТИВНОГО ПІДХОДУ

Андрій Ковальов

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра державного управління
вул. Володимирська, 60, 01601, Київ, Україна*

На основі теоретичного аналізу наукових робіт представників партисипаторного напрямку демократії виявлено загальні ключові ідеї підходу, особливості наукових пошуків Б. Барбера, К. Макферсона, К. Пейтмена та інших, що стали теоретичним фундаментом деліберативного підходу.

Ключові слова: партисипаторна демократія, політична участь, деліберативна демократія, політичне рішення, політична культура, політична освіта.

Постановка проблеми. Деліберативний напрям філософсько-політичних студій активізується в другій половині ХХ століття, коли увага мислителів звертається на аспект політичної рівності громадян у соціально-політичних процесах, рівномірність політичної участі у виробленні значущих рішень. Процедура обговорення (деліберативний акт) визнається тим механізмом, що дозволить подолати політичну нерівність. Однак деліберативний підхід виникає не лише під впливом практичних соціально-політичних протиріч та невдоволень. Його теоретичним підґрунтям виступає партисипаторна теорія демократії. Менш радикальний у методологічних рішеннях деліберативний підхід не бере за основу відмову від усіх представницьких інститутів демократії, на чому наполягали партисипатисти, тим не менш, запозичує ідею збільшення політичної активності громадян, а також обговорення як інструменту відповідної активізації.

Аналіз останніх публікацій. Окремі аспекти партисипаторної теорії демократії досліджувалися великою кількістю науковців, зокрема В. Борніковим, Дж. Віком, Т. Грозницькою, Г. Дейлі, Н. Лікарчук, Д. Печенюком, Т. Прафом, Г. Рахатом, Р. Хазаном, Д. Хелдом, Д. Фюхсом, Е. Усландером тощо. Зміст та специфіка деліберативного підходу опинилися під науковим прицілом С. Бенхабіб, Дж. Бессета, Р. Даля, Дж. Драйзека, Д. Дьюї, Ю. Габермаса, Дж. Коена. Тим не менш, ідейна спадковість цих двох теоретичних напрямів є мало дослідженою, відповідно, їхні когнітивні зв'язки потребують теоретичного обґрунтування.

Саме тому мета статті полягає у пошуку аргументів для доведення теоретичної спадковості між партисипаторним підходом і деліберативним.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Партисипаторна теорія демократії (від англ. participate – брати участь) на сьогоднішній день менш відома вітчизняній науковій спільноті, на відміну від інших теорій демократії. Це пов'язано, передусім, із невеликим проміжком часу, який пройшов від моменту появи перших теоретичних нарисів з даного напрямку. Крім того, мовний бар'єр, який існує між науковцями США та України, прямо впливає на кількість наукових праць, які були б присвячені цій проблематиці. Це визначає неоднорідність теоретичного поля різних національних політологічних шкіл: в одних партисипаторна теорія демократії починає набувати хрестоматійного характеру, в інших – тільки стає предметом теоретичних розробок.

Перш за все, слід зазначити, що партисипаторна теорія демократії є частиною більш широкої наукової області, теорії політичної участі, яка спрямована на пошуки різнома-

нітних моделей взаємодії частин політичної системи (державно-політичного апарату, громадянського суспільства, нормативно-правової системи тощо). Основною проблемою, яку намагаються вирішити за допомогою партисипаторної теорії демократії, виступає пошук оптимального розподілу владних повноважень, при якому зводиться до мінімуму ризик домінування в політичній системі окремих звужених кіл, об'єднаних навколо обмеженого інформаційного або владно-розпорядчого ресурсу.

Найбільшою загрозою для демократії, на думку прихильників теорії політичної участі, виступає «елітизація» політичної сфери, яка в разі збереження видимості наявності широкої політичної участі більшості за своєю суттю надає переваги вузьким колам професійних політиків, що мають можливість використовувати власне становище на свій розсуд, не беручи до уваги потреби більшості, загального суспільного блага тощо [1].

Основним методом вирішення даної проблеми для прибічників партисипаторної теорії демократії виступає тотальне впровадження механізмів прямої демократії: плебісцити, масові рухи, широке самоврядування. Однак ефективна реалізація таких демократичних механізмів вимагає від більшості членів суспільства високого рівня політичної освіченості та відповідальності, безперервного самовдосконалення в царині політико-культурних цінностей та норм [2].

Крім того, важливою умовою реалізації будь-яких практик прямої участі в демократичному процесі виступає наявність сформованого досвіду самоврядного вирішення локальних громадсько-політичних проблем. І чим старший та широкотронний такий досвід, тим більше шансів успішності прямої демократії в конкретному суспільстві.

Таким чином, намагаючись вирішити проблему монополізації групою осіб результуючої частини політичних процесів, науковці зіштовхуються з іншою проблемою – обмеженням, а саме – з необхідністю мати високоосвічених політично відповідальних членів суспільства, які здатні приймати рішення в масовому порядку, але керуючись виключно раціональними мотивами і використовуючи власний соціально-політичний досвід, набутий на локальному рівні.

Як досягти такої конструкції? Яким чином забезпечити необхідний мінімальний рівень ефективності функціонування прямих демократичних практик? Без вирішення цих питань теорія політичної участі стає нерелевантною в сучасному світі, тому вимушена шукати варіанти рішення подібної проблематики, і в багатьох випадках її представники формують доволі оригінальні висновки.

Перш за все, вирішення проблеми політичної освіченості та відповідальності неможливе у форматі ініціативи «згори вниз». Кожен громадянин в окремоті, а не все суспільство в цілому, має бути об'єктом розгляду та впливу. Підготовка громадян, формування таких умов, за яких громадський спільний інтерес набував би більшої нормативної цінності, аніж приватний, стає першим завданням теорії політичної участі.

Окреслення мінімально необхідного рівня політичної освіти, який дозволить громадянину поставити спільний інтерес вище своїх власних егоїстичних потреб, при цьому не дозволить зашкодити самому собі та відчувати необхідний рівень соціального компромісу, стає другим завданням партисипаторних досліджень.

Чітке розмежування необхідної нормативної регламентації конституційно-правового поля та зайвої регуляції у прийнятті політичних рішень локального, місцевого та загальносуспільного рівня, яке здатне теоретично посилити партисипаторний науковий доробок, стає третім завданням даної теорії.

Вирішення цих трьох завдань, на думку послідовників теорії політичної участі, можливе за таких умов:

– високої суспільно-політичної активності громадян, яка потребує відповідної мотиваційної установки для підготовки населення, організації політичної освіти та легітимізації реалізації рішень, які сформовані шляхом прямої участі громадян, що дозволяє уникнути зайвих посередників та скоротити шлях прийняття рішень;

– широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у політичних процесах, які дозволяють висвітлювати, залучати, надавати технологічні можливості віддаленої участі, моніторингу та контролю політичних процесів зі сторони найширшого кола громадян;

– застосування партисипаторних принципів у будь-якій сфері соціального буття людини, що призводить до постійної необхідності у самовдосконаленні та психологічній готовності до відповідальності за власні та групові політичні рішення.

Таким чином, забезпечення вищезазначених умов формує підґрунтя для реалізації завдань, які ставлять перед собою та суспільством прихильники теорії політичної участі. Все це виводить до розуміння держави в сучасному світі та її співвідношення з демократичним устроєм.

Базуючись на трьох попередніх умовах вирішення основоположних питань партисипаторної теорії, держава перетворюється на основного розпорядника інформаційного ресурсу, який відповідальний не тільки за рівномірне розповсюдження інформації, але й за розширення «власного покриття», тобто забезпечення таких умов, за яких до зони інформаційного розподілу залучалось би якомога більше громадян. Таке залучення сприяє паралельному процесу підвищення рівня політичної культури та освіти громадян, оскільки спонукає до аналізу все більшої інформації, що має підштовхувати до політичної активності та дієвості.

Крім того, держава має плекати самовдосконалення громадян шляхом ініціювання якомога більшої кількості плебісцитів, у яких громадяни можуть брати участь, і, таким чином, отримувати та збагачувати власний досвід політичної участі в громадських процесах. Кожний плебісцит також виступає підґрунтям для формування спільних позицій серед представників, зазвичай, фрагментованого суспільства.

Поряд із плебісцитом, на думку представників теорії політичної участі, існує інший дієвий партисипаторний засіб, за який відповідає держава, а саме забезпечення спрощених механізмів відкликання політичних представників. Таке відкликання дозволяє залучати велику кількість громадян не тільки на час виборчої кампанії, але і впродовж каденції виборного представника.

Підсумовуючи усе вищесказане, потрібно зазначити, що такий підхід до організації суспільного життя здебільшого ототожнюється з колективістською формою суспільного устрою, що є хибним твердженням. Партисипаторна демократія, на відміну від будь-яких форм колективізму, не прагне до однорідного гомогенного політичного ландшафту, навіть навпаки, – всіляко прагне забезпечити рівні умови будь-яким, навіть маргінальним, точкам зору. Так само і стосовно соціальної рівності: рівень політичної освіти та культури громадян має окремі, але не прямі залежності від загального соціального рівня або соціальної однорідності суспільства.

Однак, як доводить соціальна практика, найкращою запорукою забезпечення найбільш ефективних умов партисипаторних практик у соціально-економічному плані виступає наявність якнайширшого середнього класу, який є найліпшим середовищем розвитку політично відповідальних та активних співгромадян. За його функціонування досягається найбільший рівень соціального консенсусу через відсутність великої кількості світоглядних антагоністичних точок зору та вирішені первинні соціально-економічні завдання: забезпечено належний рівень економічної свободи та соціального забезпечення потреб громадян.

Попередній концептуальний виклад теорії політичної участі дозволяє нам окреслити ареал наукової проблематики, що знаходиться в полі зору представників даної теорії, сформувані окремі межі інтересів та процесуальних точок зору, який їх об'єднує. Як і в інших теоретичних напрямках, кожен із науковців має своє поліаспектне бачення даного предметного кола, що дозволяє, з однієї сторони, здійснювати вклад у загальний обсяг теоретичного напрямку, а з другої – зосереджувати свій погляд на дослідженні окремих вузьких аспектів, що не мали ґрунтового теоретичного розгляду раніше.

До наукового підґрунтя теорії політичної участі слід віднести праці британського вченого Дж. Коула, який, досліджуючи економічну та соціальну проблематику європейського та американського суспільств першої половини ХХ століття, дійшов висновку, що соціально-економічні вигоди, які можна отримати від широкого самоврядування в організації трудових відносин індустріального суспільства, можуть бути отримані за аналогією і в соціально-політичних сферах. Проводячи паралелі між взаємозв'язками трудового колективу з адміністрацією підприємств та соціально-політичними відносинами, Дж. Коул бачив дієві механізми вирішення соціальних конфліктів (за аналогією з вирішенням трудових спорів).

Теоретичні дослідження профспілкових рухів стали джерелом аналізу соціально-політичних відносин, в яких об'єднання громадян, що формувались не на основі трудових відносин, а спираючись на спільну соціальну проблематику, при збереженні профспілкового формату внутрішніх взаємовідносин та самоорганізації, на думку автора, міг принести суспільству артикульований діалог та унормований механізм вирішення суперечностей [3].

Дж. Коул багато уваги приділив феномену участі громадян у профспілкових організаціях, внутрішнім процедурам самоорганізації подібних структур, способам прийняття рішення та врахування інтересів більшості своїх членів. Крім того, автор відзначав добровільний характер такої діяльності, який вирізняв подібну політичну активність з-поміж інших форм реалізації власних громадянських політичних інтересів.

Як відзначають багато політичних науковців, до одних із перших представників теорії політичної участі слід віднести американську дослідницю К. Пейтмен, яка починала свою наукову діяльність у 1960–1970 роках та була свідком історичних змін в американському та європейському суспільствах цього періоду, що були спричинені рухами за громадянські права та автономізацію університетів проти війни у В'єтнамі та расової сегрегації тощо.

Критичне переосмислення ліберального доробку попередників та класиків, загроза соціалістичного ладу, який все ж таки мав на той час певні окремі соціально-економічні переваги над західним способом життя, бажання у молоді змін та мирного безпечного співіснування, засилля меритократичного класу в правлячих колах провідних країн світу, – все це стало підвалинами теорії партисипаторної демократії.

Поряд із проблематикою політичної участі, К. Пейтмен досліджувала жіночі рухи, проблеми гендерної рівності, теоретичні підвалини фемінізму. Однак найбільш значущий теоретичний доробок дослідниця виклала у своїй праці 1970 року «Участь і демократична теорія», яка була присвячена перегляду концепції змагальності елітарної меншості за голоси більшості, відповідно до якої виборцям відводилась пасивно-споглядальна роль від виборів до виборів. Звертаючись до теоретичних постулатів класиків (Жан-Жака Руссо та Джона Стюарта Міля), авторка намагалась віднайти іншу конструкцію, за якої незмінна платформа лібералізму набувала б іншого практичного характеру реалізації.

Згідно з К. Пейтмен, представницькі інститути не виступали повною гарантією демократичного устрою. Економічна сфера та сфера трудових відносин у такому устрою вимагає, на її думку, партисипаторної позиції громадянина, який знаходиться у стані вза-

ємозалежності з державою, має нести відповідальність за свою долю та долю своїх співгромадян, не залежачи від власного соціального стану. Тому і процеси самовдосконалення громадянина та держави є взаємопов'язаними [4].

Таким чином, підсумовуючи теоретичну позицію К. Пейтмен, можна відзначити, що, на думку дослідниці, демократичні інститути є вираженням існування громадян, а наявність представницьких інститутів є однією з передумов формування ліберального соціально-розвинутого суспільства з демократичним устроєм. Найбільш знаковим теоретичним постулатом К. Пейтмен виступає теза стосовно необхідності розвитку окремого типу психологічних взаємозв'язків громадянина та демократії, який базується на відповідному рівні політичної освіти та культури кожного члена суспільства.

Інший дослідник партисипаторного напрямку теорії демократії, Дж. Бернхейм, виступав за максимальний рівень участі громадян у процесах управління державою в рамках демократичного устрою. Автор здійснив ряд спроб адаптації моделі афінської демократії до американських умов 1980-х років, основним механізмом якої, за науковцем, мав стати нейтральний статистично-математичний розподіл кандидатів на посади, або ж взагалі випадковий вибір кандидатури.

Дослідник наголошував на тому, що ліберальна представницька демократія не відповідає тогочасним умовам, а найкращий спосіб її реформування – формування децентралізованої моделі управління з місцевими локальними самоврядними адміністраціями як основними носіями владно-розпорядчих функцій. Це дозволить масштабувати такий соціально-політичний устрій у необмеженому обсязі. Такий варіант демократичного устрою Дж. Бернхейм назвав функціональною демократією, основною особливістю якої виступала ідея функціонального об'єднання громадян, які, маючи неоднорідний політичний досвід та освітню кваліфікацію, об'єднувались у такі групи, де їхній рівень знань окремих предметів міг проявлятися найкращим чином та позитивно впливати на загальний рівень функціональних знань спільноти.

Наступний яскравий представник партисипаторної теорії демократії – К. Макферсон, репрезентант канадської політичної школи, зосередив свою увагу на структурній побудові демократичного устрою, яка має враховувати всі позитивні якості прямої та делегатованої демократії.

Такою формою, на думку автора, має виступати пірамідальна структура політичної участі, в основу якої покладена представницька модель, однак чим нижчий рівень піраміди, тим більша кількість представників має бути. Постійний нагляд виборців, можливість відкликання представника, контроль за його діяльністю мали забезпечити функцію обраного політика в якості посередника, який лише артикулює волю виборців та обслуговує політичні потреби того кола осіб, які надали йому представницьких повноважень.

Автор не піддавав сумніву життєздатність та актуальність демократичних форм організації політичного буття, однак відзначав необхідність якомога ширшого залучення громадян до політичних процесів, процедур формування політичних рішень та механізмів їх реалізації. Для К. Макферсона вибори як такі не виступали гарантією уникнення меритократичних вигинів та виключення громадян із політичних процесів, і лише через механізми широкого включення найбільшої кількості акторів можна досягти необхідного суспільного консенсусу та адекватного функціонування політичної еліти [5].

Тогочасна американська дослідниця Джейн Мейнсбрідж також обрала предметом свого розгляду теорію демократії. Її праця «За межами змагальної демократії» [6] була присвячена аналізу традиційних механізмів демократичного устрою США. Серед них дослідниця виділяла наступні традиції демократії:

– змагальна демократія, що базується на постійній боротьбі двох політичних партій, яка іноді набуває вкрай ворожого характеру та слугує не стільки способом вирішення політичних конфліктів, скільки стає причиною загострення політичної ситуації, породжуючи не відносно спільні, а, навпаки, прямо протилежні точки зору, тим самим вносячи протиріччя в саму суть політичної конкуренції як способу формування політичного консенсусу та взаєморозуміння;

– унітарна демократія, яка базується на процесах переговорів між громадянами, що не перебувають у полоні політичних стереотипів та керуються, передусім, бажанням віднайти найбільш виграшну для себе та членів своєї спільноти конфігурацію політичних рішень, що знаходить підтвердження в історичних прецедентах громадських переговорів у США.

Таким чином, на думку Дж. Мейнсбрідж, практика проведення горизонтальних переговорів громадян без залучення партійно-політичного інструментарію не тільки виступає ідеалом, але і є фактом, що має історичне підтвердження, та завдяки цьому сформована в цілком структуровану політичну традицію демократичного буття США. Це доводить практичну релевантність ідей партисипаторної теорії демократії та закладає підвалини для її практичного втілення.

Одним із найбільш яскравих представників теорії політичної участі виступає Бенджамін Барбер – американський дослідник, автор фундаментальної праці «Сильна демократія: політика участі для нової епохи» [7], яка побачила світ у 1984 році. Ця праця вважається і до сьогоднішнього дня однією з найбільш обґрунтованих та систематизованих критик ліберальної представницької демократії.

Автор послідовно доводить, що представницька демократія не тільки не виконує основну роль, яку на неї покладено, а саме – забезпечення участі широкого кола громадян у процесах формування політичних рішень, але й не здатна вирішити дане питання на системному рівні, всіляко мінімізує таку участь за своєю природою.

За Б. Барбером, ліберальна представницька демократія є конфліктною моделлю демократичного устрою, отже, вона приречена на існування в умовах постійних політичних конфліктів: у разі вирішення одного – виникає інший конфлікт. Таким чином, така модель демократії не може бути сильною, а є типовим представником «слабких» демократій, тобто таких, які не здатні забезпечити соціальну стабільність одночасно із широкими економічними та політичними свободами громадян.

Розглядаючи теорію демократії до самих теоретичних підвалин, Б. Барбер констатує той факт, що теорія соціального договору, яка лежить в основі лібералізму та була сформульована ще Т. Гоббсом, у сучасних умовах (а в минулому тим більше) набуває всього лише абстрактного характеру, оскільки політична практика допускає приховане викривлення основних ліберальних принципів.

Сильна демократія, за Б. Барбером, базується в площині реальних механізмів формування та здійснення політичних рішень за участі великої кількості громадян в умовах сучасного індустріального суспільства. Активність громадян стає основним рушієм демократичних перетворень, формуючи специфічну сферу політичного діалогу, в яку залучено більшість громадян.

Громадський контроль стає вираженням індивідуальної участі, що забезпечується необхідними освітніми процесами та надає осмислений характер такої діяльності. Таким чином, індивідуалістична демократія при існуванні реальних механізмів її здійснення отримує необхідний рівень теоретичної концептуалізації та обґрунтування.

Можна констатувати, що Б. Барбер найбільш ґрунтовно сформував теоретичні підвалини партисипаторної теорії демократії, надав їй політико-філософського обґрунтуван-

ня та заклав фундамент широких практичних досліджень, які були виконані наприкінці ХХ століття Дж. Фішкіним, М. Оукшотом та іншими вже в межах деліберативного підходу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фундаментальні положення партисипаторного підходу щодо активізації політичної участі громадян, підвищення рівня політичної культури, освіти та відповідальності населення були запозичені представниками деліберативного напрямку. Вони деталізуються у процесі деліберативної – обговорення політичних проблем та виробленні політичних рішень. У результаті обґрунтовується рівність усіх учасників обговорення; останнє тлумачиться як ненасильницька процедура обміну раціональними аргументами; деліберативна впливає на якість суджень; публічне обговорення має моралізуючий вплив. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані в бік виявлення практичних передумов формування деліберативної теорії демократії, а також її прикладної імплементації.

Список використаної літератури

1. Held D. *Models of Democracy*. Stanford: Stanford University press, 1996. 392 p.
2. Dahl R. A democratic dilemma: system effectiveness versus citizen participation. *Political science quarterly*. 1994. Vol. 109. № 1. P. 23–34.
3. Carter N. *Workplace Democracy: Turning Workers into Citizens? Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* New York: Taylor & Francis, 2006. 256 p.
4. Pateman C. *Participation and democratic theory*. Cambridge: Cambridge University press, 1970. 122 p.
5. Macpherson C. *The life and times of liberal democracy*. Oxford University Press, 1977. 120 p.
6. Mansbridge J. *Beyond adversary democracy*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 398 p.
7. Barber B. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press, 2003. 320 p.

PARTICIPATORY DEMOCRACY DIRECTION AS A FORERUNNER OF DELIBERATIVE APPROACH

Andrii Kovalov

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Public Administration
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

Based on the theoretical analysis of scientific works of the representatives of the participatory democracy direction general key ideas of the approach, peculiarities of the scientific researches of B. Barber, C. Macpherson, C. Pateman and others that became the theoretical basis of the deliberative approach were revealed.

Key words: participatory democracy, political participation, deliberative democracy, political decision, political culture, political education.